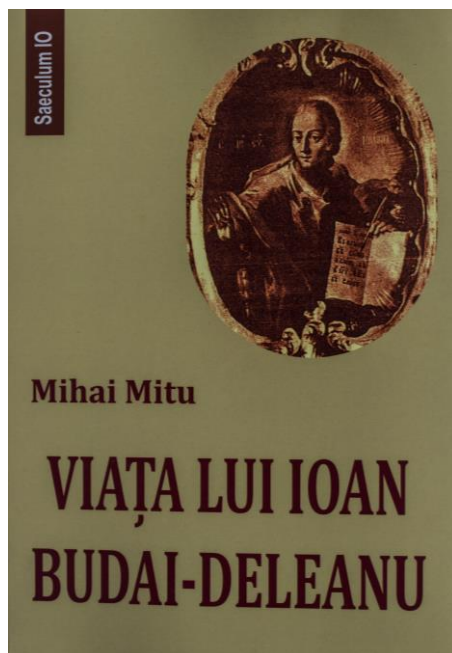

Mihai Mitu, *Viața lui Ioan Budai-Deleanu (Prefața autorului)*, Editura Saeculum I.O., București, 2017, 527 p.: XXV anexe (ISBN 978-973-642-367-3)

Excepționalul studiu monografic despre viața lui Ioan Budai-Deleanu, scris de prof. univ. dr. Mihai Mitu, a ieșit de sub tipar în a doua jumătate a lunii octombrie 2017 ca o încununare a unei idei, a unei munci de cercetare cu pasiune aproape întreaga viață. Însă această carte s-a dovedit a fi mai mult decât atât, putem spune o săvârșire lăsată istoriografiei și culturii românești. După aproximativ o lună, la 24 noiembrie, Profesorul Mihai Mitu a plecat dintre noi cu bucuria misiunii împlinite, lăsându-ne această lucrare cu privire la viața și opera unui mare enciclopedist român din Secolul Luminilor.

Prof. dr. Mihai Mitu s-a născut la 22 februarie 1936 în Câmpulung-Muscel și a fost profesor la Catedra de limbi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București. Între anii 1969-1976 a activat ca lector la Universitatea Jagiellonă din Cracovia, devenind ulterior membru al Comisiei de etimologie a Comitetului Internațional al Slaviștilor. A semnat numeroase studii și articole în domeniile lingvisticii și slavisticii, care au apărut în publicații științifice de prestigiu din țară și din străinătate, precum și o serie de lucrări ca autor și coautor.

Subiectul cărții la care facem referire este Ioan Budai, care și-a spus și Deleanu, un corifeu al Școlii Ardelene, deopotrivă poet, filolog, lingvist, istoric, jurist, preocupat însă și de muzică, teatru, medicină sau de științele naturii. Cum a luat contact autorul studiului biografic cu subiectul cărții, ni se relatează în postfața lucrării intitulată „O viață pentru o viață sau povestea acestei cărți” (p. 498-501). Aflăm de aici că această carte are o istorie și o poveste impresionantă, care se îngemănează cu viața autorului însuși. Primul contact cu numele lui Budai-Deleanu l-a avut autorul cărții pe când era elev al Școlii primare „Sf. Anton” din București, în anul 1944, când tatăl i-a așezat în brațe ediția a 2-a a *Țiganiadei*, îngrijită de Gheorghe Cardaș, București, 1928 (prima ediție a apărut în anul 1925), de cca 500 de pagini, pentru a-i

folosi drept material pentru legătoria de carte ce avea să și-o însușească în cadrul lecțiilor de lucru manual de la școală. Scrie autorul: „Mi-am aruncat ochii și înăuntrul ei, minunându-mă că un singur om scrisese cândva în românește o poezie așa de lungă.” (p. 498). Această carte, legată, se păstrează încă la loc de cinste în vasta bibliotecă a familiei prof. Mihai Mitu. Au urmat anii de facultate în timpul cărora I.C. Chițimia, în cadrul cursurilor de literatură polonă, a făcut legătura între Budai și literatura iluministă polonă, hărăzindu-i autorului o activitate de cercetare asiduă: la arhivele din Lvov în 1967, susținerea doctoratului în anul 1971 despre Budai, cercetările în arhivele și în bibliotecile din Cracovia (Polonia) până în 1976, apoi în țară, „Viața lui Ioan Budai-Deleanu” fiind scrisă practic tot timpul, paralel cu celelalte îndatoriri și activități.

Autorul a stabilit anul nașterii lui Ioan Budai și tot parcursul vieții acestuia, aducând foarte multe elemente inedite. Prin cercetarea documentelor din țară și din străinătate (Polonia, Austria, Ucraina) a stabilit aspecte certe legate de viața lui Budai. Prof. Mihai Mitu a completat informații pe baza documentelor și cu privire la parcursul profesional al subiectului, vorbind despre domeniile în care a excelat Ioan Budai, încercând să lămurească unele aspecte ale operei sale prin prisma vieții și a evenimentelor din epocă. Cu toate acestea, în „Cuvânt înainte” (p. 9-10) autorul precizează că acest studiu nu este exhaustiv, unele date asupra vieții iluministului cărturar rămânând încă la stadiul de ipoteze. O primă ipoteză este menționată chiar din „Preliminarii” (p. 11-14) în legătură cu data nașterii lui Ioan Budai, 6 ianuarie 1760. Neaflându-se până în prezent actul de naștere, data de 6 ianuarie rămâne probabilă, ea figurând în înscrisurile colegiului „St. Barbara”, unde, în lipsa unui act oficial, se obișnuia a se considera ziua onomastică drept zi de naștere. Data morții ilustrului cărturar, 24 august 1820, este atestată documentar. Ioan s-a născut la Cigmău, comitatul Hunedoarei, în familia preotului Solomon Budai și s-a stins din viață în afara țării, la Lvov (Lemberg), în capitala Galiției – vechea provincie poloneză care a revenit Austriei după prima împărțire a Poloniei din 1772.

Lucrarea este ingenios structurată pe trei părți destinate celor trei spații în care a trăit și a creat Ioan Budai-Deleanu: Transilvania, Viena și Galiția. Partea întâi (p. 15-49) cuprinde primii 17 ani din viață, mai exact copilăria și anii de școală din Cigmău (1760-1770) și de la Blaj (1770-1777). Partea a II-a (p. 51-153) îl urmărește pe Ioan Budai în capitala monarhiei habsburgice, Viena, pentru următorii 10 ani (1777-1787), timp în care și-a efectuat anii de studenție și s-a aruncat în vârtoarea vieții. Partea a III-a (p. 155-446), cea mai amplă, tratează ultimii 33 de ani (1787-1820) din viață, perioadă pe care Ioan Budai-Deleanu a petrecut-o în Galiția, la Lvov, având și două întreruperi sigure: vara lui 1790 – februarie 1791 în Transilvania și câteva călătorii de serviciu în Bucovina între anii 1799-1803. De pe urma acestui episod ca anchetator în Bucovina, în

cazul Vasile Balș pe care-l cunoscuse la Viena, ne-au rămas observații bogate și interesante asupra Bucovinei, păstrate în manuscris.

Multe dintre traducerile juridice în limba română au văzut lumina tiparului în timpul vieții sale, dar toate lucrările originale ale lui Ioan Budai au rămas în manuscris, au fost excluse de la licitație după moartea sa și au fost aduse târziu în țară: *Lexiconul românesc-nemțesc și nemțesc-românesc*, *Istoria popoarelor din Dacia*, *Gramatica românească* în limba latină, disertația *De Origine Slavorum*, *Țiganiada* și celelalte scrieri.

Din conținutul primei părți menționăm capitolul ce cuprinde polemicile și aspectele lexicale și semantice cu privire la numele scriitorului, cu cele trei componente nelipsite cum este bine cunoscut: *Ioan, Budai, Deleanu*. În ceea ce privește numele *Budai*, maghiarizat după practica vremii de la forma românească de bază *Buda*, aflăm că istoricul român nu l-a dorit în timpul vieții. Se știe mai puțin că de fapt cognomenul *Deleanu* a fost folosit de scriitor în vremea sa, precum și de tatăl și de unii dintre frați, în locul numelui *Budai*, adică *Ioan Deleanu*, sperând că forma ungurească *Budai* va fi uitată. De asemenea, în baza documentelor controversate, autorul lucrării reușește să întregească genealogia familiei preotului Solomon Budai, Ioan fiind primul născut dintre cei zece copii. Deși vorbim de o lucrare științifică, merită subliniată frumusețea descrierilor prof. Mihai Mitu făcute Blajului, istoriei și învățământului blăjean din vremea anilor de școală frecvențați de Ioan Budai: școala de obște între 1770-1772 și gimnaziul sau „școala de lătinie”, după modelul învățământului de la Viena, până în vara anului 1777. Aici s-au așezat bazele culturii acumulate de viitorul jurist, lingvist și poet.

În partea a II-a a cărții, autorul ne prezintă perioada anilor de ședere la Viena, unde tânărul Ioan Budai, deși a fost declarat admis în 22 noiembrie 1777 la facultatea de filosofie a Universității vieneze, pentru a-și asigura existența în capitala Imperiului Habsburgic, a ales să devină alumn bursier la Seminarul greco-catolic „St. Barbara”, fără a-și dori o carieră teologică. Anii 1778-1783 petrecuți în cadrul seminarului au fost descriși cu minuțiozitate, Ioan frecventând și cursurile universitare ale Facultății de filosofie de la Viena, pe care a absolvit-o în 1779, apoi ale Facultății de teologie. Aceasta a fost perioada când l-a cunoscut pe Samuil Micu, când a legat o trainică prietenie cu Petru Maior și cu Gheorghe Șincai, dar și perioada când și-a remarcat calitățile de lexicograf.

Chiar dacă nu este într-un tot o certitudine, o contribuție deosebită a avut-o autorul în ceea ce privește descoperirea singurului portret al lui Ioan Budai-Deleanu, un portret de tinerețe din perioada vieneză. Cunoșcând practica vremii, intuiția l-a condus pe prof. Mihai Mitu să cerceteze că, de fapt, înfățișarea tânărului Ioan Budai — alumn la Barbareum — „se ascunde” în chipul apostolului Ioan pictat de Efrem Klein (nepotul lui Samuil Micu-Klein) în anul 1780, în cadrul iconostasului de la Biserica „St.

Barbara” și în care Ioan ține condeiul îndreptat pe deasupra foi din Biblie. Imaginea acestui „posibil” portret descoperit se află pe prima copertă a cărții.

În anii 1783-1784 Ioan Budai-Deleanu s-a întors la Blaj unde a activat ca profesor, însă, datorită conflictului cu episcopul greco-catolic Ioan Bob, a revenit la Viena pentru încă trei ani (1784-1787). A fost psalt al Bisericii „St. Barbara”, și-a reluat studiile universitare la drept pentru a accede în aparatul juridic, dar mai ales a luat contact cu oameni învățați — ucraineanul Hyeronimus Strelecki, Mihail Tivadar, Vasile Balș, sasul Georg Oechsner ș.a. — care l-au avântat spre responsabilitatea de traducător în limba română a unor manuale pentru școlile din Bucovina și a unor lucrări juridice, unele văzând lumina tiparului în această perioadă. Un alt aspect asupra căruia autorul menține toate ipotezele este cel cu privire la apropierea lui Budai de societățile masonice, stabilind că acesta nu a fost membru al vreunei loji. Însă cărți și jurnale din bibliotecă și idei ce transpar în opera sa au condus către ipoteza că doctrina masonică nu i-a fost nicidecum străină. Date despre francmasoneria germană și europeană în general, despre marii masoni ai epocii precum Voltaire sau Mozart, raporturile masonerie — stat, toate se citesc în capitolul extrem de bine documentat „Budai și masoneria vieneză” (p. 116-139). Ipotezele cu privire la apartenența lui Ioan Budai-Deleanu sunt dezbătute în capitolul „Mason fără șorț”, iar concluzia este că iluministul român ar fi putut avea cel mult calitatea de profan care s-ar pregăti pentru inițiere, nefigurând pe nicio listă de membri ai lojilor masonice vieneze.

În anul 1787 Ioan Budai a obținut prin concurs un post de funcționar auxiliar la tribunalul nobiliar din Lvov. Autorul „Îl însoțește pas cu pas în noua lume din capitala Galiției” și în noua etapă de viață pe parcursul părții a III-a a lucrării. Iată cum ni-l descrie prof. Mihai Mitu pe Budai în momentul plecării sale spre Lvov: „Într-o dimineață răcoroasă de primăvară a anului una mie șapte sute optzeci și șapte, printre cei care așteptau în fața poștei din Viena plecarea *Packwagen*-ului către Lemberg, capitala Galiției, se afla și un tânăr de statură mijlocie, cu fruntea lată și ochi mari, cercetători, în veșmânt simplu și curat de învățător sau cleric. N-avea prea multe de dus, doar un sac de voiaj, ceva mai arătos și destul de greu, burdușit de cărți ale căror cotoare colțuroase se ghiceau pe alocuri.” (p. 157). La scurt timp a fost numit secretar de tribunal la *Forum Nobilium*, iar din 1796 a devenit consilier. Român de origine, Budai a fost un poliglot cunoscând limbile latina, greaca, slavona, germana pe care a desăvârșit-o la Viena, franceza, italiana, ceha și, desigur, limba polonă pe care a învățat-o la Lvov.

Lucrarea zugrăvește pe tot parcursul ei tabloul istorico-politic al epocii în care a trăit Budai și personalitățile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, în capitole care conturează „meandrele” vieții cărturarului de la Cigmău: „Ultimii ani de domnie și moartea lui Iosif al II-lea. Opinii și ecouri”, „Un

eveniment de răsunet: Kościuszko la Lvov", „Universitatea și oamenii ei", „Anii 1791-1795, ani de bucurii, dar și de necazuri", „1809 — alt an zbuciumat". De asemenea, aflăm că Ioan Budai a continuat să-și procure cărți de valoare din diferite domenii, care l-au ajutat mai ales în scrierea *Țiganiadei*, de la licitațiile organizate de Biblioteca Universității din Lvov legând o prietenie pe viață cu abatele Martin Kuralt, custodele bibliotecii Universității. Prin anii 1791-1792 s-a căsătorit cu Marianna Mikolajewicz, armeană de origine dar polonizată la Lvov, care i-a dăruit trei copii: Carol, Suzanna și Eufrozyna. Primul născut, Carol, a murit de tânăr, în urma unei boli cronice, fapt ce i-a umbrit lui Budai ultimii ani ai vieții.

Țiganiada, cea mai cunoscută și desăvârșită operă a scriitorului Ioan Budai-Deleanu, o adevărată „comoră de înțelepciune", a fost redactată în secret în două versiuni, prima încheiată în 1800, cealaltă finalizată la o oarecare distanță de aceasta, în 1812. Ambele manuscrise se află în colecțiile Bibliotecii Academiei Române. Prima versiune a fost publicată în revista *Buciumul Român* a lui Theodor Codrescu, Iași, 1875 și 1877 (p. 255). Versiunea a 2-a, admisă ca text definitiv, a cunoscut mai multe ediții, primele fiind imprimate la Brașov și la București abia după opt decenii de la moartea corifeului: *Țiganiada seu Alexandria ai țigănescă. O prea frumoasă povestire în 12 părți seu cântări și în vr' o 5000 de stichuri scrisă acum 100 de ani* de prea iscusitul Ioan Budai Deleanu, iar acum din nou scoasă și pe înțeles întocmită de V.O. [Virgil Onițiu], Brașov, Edit. Librăriei Ciurcu, 1900; *Țiganiada. Poemă eroi-comică în 12 cânturi*, București, Edit. Librăriei Leon Alcalay, [1914], Colecția „Biblioteca pentru toți" (*Bibliografia românească modernă*, vol. I, București, 1984, nr. 8840-8841, p. 488). Au urmat apoi edițiile îngrijite de editorul și istoricul literar Gheorghe Cardaș, despre care am amintit anterior. Profesorul Mihai Mitu subliniază că „noua *Țiganiadă*", lucrată între 1800-1812, este o mărturie a spiritului critic al lui Budai-Deleanu față de propria sa creație, dar și o consecință a experiențelor trăite după anul 1800 și care se reflectă în operă. De altfel toate explicațiile și răspunsurile posibile cu privire la opera lui Budai, fin observator al lumii și timpului în care a trăit, ni le prezintă autorul în capitolul „De ce două *Țiganiade*?" (p. 286-290).

Ultimele capitole ale cărții fac referire la biblioteca lui Ioan Budai-Deleanu, la sfârșitul său și la soarta bunurilor rămase precum și a manuscriselor sale. Din păcate biblioteca marelui cărturar, cu unele ediții de carte veche și rară, s-a pierdut. În inventarul lucrurilor rămase în urma morții apar și titlurile a 62 de cărți, din domenii diverse, în limbile latină (46), germană, franceză și italiană, cea mai veche fiind o gramatică a lui Priscianus, ediția 1528. Nu reiese exact din documente care a fost soarta cărților, însă, potrivit autorului, cel mai probabil au fost vândute la licitație împreună cu dulapul în care s-au aflat. Sunt aduse în atenție cauzele morții și actele oficiale alcătuite în 24 august 1820 și în zilele imediat următoare, care se păstrează în

Arhiva Centrală Istorică a Ucrainei, filiala Lvov, cercetate de către autor încă din anul 1967. Licitația de vânzare a bunurilor s-a organizat la mai puțin de o lună de la deces, în 11 septembrie 1820. Cu siguranță, conform voinței exprimate a lui Ioan Budai-Deleanu, manuscrisele operei sale nu au fost scoase la licitație, toate figurând în documente cu formula *scripta nulla*. Cel care a reprezentat interesele lui Budai pentru ca manuscrisele operei sale lingvistice, poetice și istorice să ajungă în țară a fost ginerele său Ludwik Prawdzic Lewandowski, soțul Suzannei, care a și făcut primele demersuri adresate lui Gheorghe Asachi pe la 1837. Asachi a cumpărat manuscrisele în anul 1868, apoi au trecut pe la diferite biblioteci, iar din 1903 acestea se află la Biblioteca Academiei Române. De asemenea, nu lipsesc din această monografie impresionantă informații despre soarta urmașilor lui Budai, despre genealogia familiei Lewandowski, atât cât a ieșit la iveală din arhive până în prezent.

Textul lucrării este urmat de cele 25 de anexe (p. 447-494) la care autorul cărții face ample referiri și trimiteri, fie că este vorba de documente de arhivă, de fragmente de text din diverse publicații, traduceri, liste nominale, acte de donații, scrisori etc. Bibliografia de la sfârșitul cărții cuprinde 20 de pagini și este structurată astfel: bibliografia propriu-zisă (p. 503-509) și o bibliografie generală (p. 510-522). Aceasta din urmă cuprinde lucrări reprezentative asupra epocii în care a trăit Ioan Budai-Deleanu, dar și asupra faptelor și a evenimentelor care s-au intersectat cu viața și ideile iluministului român. Foarte multe dintre acestea sunt lucrări sau studii de sinteză ale istoricilor și specialiștilor români, polonezi, ucraineni, nemți ori francezi, mai mult sau mai puțin cunoscute.

În ceea ce privește bibliografia în sine a subiectului cărții — viața lui Ioan Budai, aceasta este redată în 4 părți: 1. instituții românești și străine, de fapt arhive și biblioteci precum: Arhivele Statului București, Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională a României, Biblioteca Centrală Universitară, Arhiva Centrală Istorică de Stat din Lvov, Arhiva Voievodatului și Orașului Cracovia, Biblioteca Jagiellonă din Cracovia, Biblioteca Națională din Varșovia ș.a.; 2. publicații periodice și seriale românești și străine; 3. dicționare și enciclopedii românești și străine; 4. contribuții biografice în studii și articole. Această ultimă parte ni se pare interesantă întocmită, nu în ordinea alfabetică a numelui autorilor contributori, ci în ordinea cronologică a apariției primelor materiale ale celor care s-au aplecat în cercetările și preocupările lor asupra vieții și operei lui Budai-Deleanu, începând cu G. Cardaș (1925) și terminând cu Ioachim Lazăr (2012). Acest segment de bibliografie apare astfel ca un scurt istoric al cercetării temei lucrării, iar prof. dr. Mihai Mitu este prezent cu nu mai puțin de 45 de studii și articole publicate în țară și străinătate între anii 1969-2015. Amintim dintre acestea: *Date noi cu privire la biografia lui Ioan Budai-Deleanu*, în *România Literară*, IV, 22, 1971; *Ioan Budai-Deleanu și cultura europeană*, în *Revista de*

istorie și teorie literară, XXVIII, 3, 1979; *O prietenie literară: Ioan Budai-Deleanu și Martin Kuralt*, în *Biblioteca și cercetarea*, 9, 1985; *Ioan Budai-Deleanu și problemele etimologiei*, în vol. *Studii de etimologie româno-slavă*, București, 2001.

Spre final, în capitolul „În loc de concluzii. Câteva sugestii și recomandări pentru viitor”, autorul conchide că Ioan Budai-Deleanu a fost „un mare istoric, un mare filolog, un mare poet, comparabil cu mulți alții din Europa tuturor timpurilor” (p. 495). Iluministul român a fost un om de societate, dar a trăit liber în felul său și s-a înconjurat de prieteni care i-au apreciat opera încă din timpul vieții. Budai nu a servit interesele Imperiului Habsburgic, iar *Țiganiada*, dacă ar fi fost descoperită atunci când a fost scrisă, l-ar fi trimis pe cărturar direct la moarte în acel context istoric, căci „Țiganiada” era de fapt metafora subtilă a pământului românesc locuit de către românii „aflați sub o singură stăpânire legitimă, *Romândor*” (p. 496), eroul-conducător ivit din rândul poporului.

Viața lui Ioan Budai-Deleanu, așa cum a fost ea scrisă de prof. univ. Mihai Mitu, curge precum un scenariu de film, este o lucrare armonioasă, scrisă impecabil cu acribia cercetătorului, a filologului, a iubitorului de literatură veche, dar mai ales cu har și cu suflet.

Lăcrămioara MANEA

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”